

PAPER DETAILS

TITLE: MEMLÜKLER DÖNEMİ ANONİM HALK EDEBİYATI (Halk Dilinde Söhret Bulan Haberleri
Derleyen Eserlerde)

AUTHORS: İbrahim SAGLAM

PAGES: 519-541

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1698042>

MEMLÜKLER DÖNEMİ ANONİM HALK EDEBİYATIⁱ (Halk Dilinde Şöhret Bulan Haberleri Derleyen Eserlerde)

İBRAHİM SAĞLAMⁱⁱ

Öz

Moğol saldırıları ve Haçlı seferleri sonrası Bağdat, Endülüs gibi ilim merkezleri istila edilmeye başlanmıştı. Bu dönemde kurulan Memlûk Devleti, ülkelerini terk etmek zorunda kalan birçok âlime ev sahipliği yaptı. Kısa zamanda Kâhire ve Şam şehirleri önemli ilim merkezleri haline dönüştü. İlim ve kültür hayatındaki canlılık her alanda olduğu gibi dil ve edebiyat sahasında da kendisini hissettirmişti. İlim, irfan meclislerinde ve halk arasında bir kısmı Hz. Peygamber'e ait hadisler, bir kısmı ise toplumda sevilen kişilere ait kelâm-ı kibâr türü sözler dolaşmaktaydı. Bu sözler arasında anonim halk edebiyatına ait bazı darb-ı mes'el, şiir, aḥbâr, kışşa ve deyişler de bulunmaktaydı. Takıyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî (öl. 783/1381), Şemsüddîn es-Seḥâvî (öl. 902/1497) ve Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) gibi âlimler halkın arasında dolaşan ve mahiyeti bilinmeyen bu sözlerin gerçeklik durumunu hadis usulü kriterlerine göre ortaya koymak üzere eserler kaleme almışlardır. Her ne kadar ilgili kitaplar hadis ilmi sahasında yazılsa da ele aldığı konuların bir kısmı Arap dili ve edebiyatı ile doğrudan ilgilidir. Bu çalışmada söz konusu eserlerde geçen ve halk dilinde dolaşan; darb-ı mes'el, şiir, aḥbâr, kışşa ve deyişler ele alınmıştır. Bu şekilde Memlûkler dönemi anonim halk edebiyatına dair örneklerden bir kesit sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anonim Halk, Edebiyat, Memlûk, Hadis Edebiyatı, Müştehir.

Memlûk Period Anonym Folk Literature (In The Works Compiling The News Finding Fame In The Folk Language)

Abstract

One of the fundamental problems of political philosophy is the problem of the origin of the state. One After the Mongol invasions and the Crusades, scientific centers such as Baghdad and Andalusia began to be invaded. The Mamlûk State, which was established during this period, was home to many scholars who had to leave their countries. In a short time, the cities of Cairo and Damascus became important centers of science. The vitality in the life of science and culture made itself felt in the field of language and literature, as it did in every field. Between scientific and religious meetings and people, sometimes ḥadīth belonging to the Prophet and sometimes beautiful words belonging to loved people in society were spoken. Among these words, there were some proverbs, examples, poems, news of the past, stories and folk expressions of anonymous folk literature. Scholars such as Takī al-Dīn Aḥmad İbn Taymiyya (d. 728/1328), Badr al-Dīn Muḥammad al-Zarkashī ((d. 783/1381), Şhams al-Dīn Abu'l-Khayr Muḥammad al-Sakhāwī (d. 902/1497) and Jalāl al-Dīn al-Suyūtī (d. 911/1505) have written works to reveal the truth of these words, which are spoken among the people and whose essence is unknown, according to the criteria of the ḥadīth method. Although many related works have been written in the

ⁱ Bu çalışma, İbrahim Sağlam tarafından hazırlanan "Müştehir Hadislerin Doğuşu, Gelişimi ve Değerlendirmesi" Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017 tarihli basılmamış doktora tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Dr, Diyanet İşleri Başkanlığı Kırıkkale İl Müftülüğü, ibrahimsaglam@gmail.com

field of hadith, some of the topics he has addressed are directly related to the Arabic language and literature. In this study, mentioned in related works and circulated in colloquial language; proverb, poem, news, story and folk idiom are discussed. In this way, an attempt has been made to present a section of the examples of anonymous folk literature of the Mamlūk period.

Keywords: *Anonym Folk, Literature, Memlūk, Ḥadīth Literature, Mushtahir.*

Giriş

Hicri yedinci asrın ortalarına doğru askerî nüfuzunu artıran Türk asıllı emirler, Memlûkler Devleti'ni kurdular. Kâhire ve Şam bölgesini merkez edinen Memlûkler tarihi, Bahrî Memlûkler (648-784/1250-1382) ve Burcî Memlûkler (784-923/1382-1517) şeklinde iki döneme ayrılmaktadır. (Yiğit, 1999, c.29, s. 90; Özkan, 2012, s. 17) Memlûkler, kuruluşundan kısa süre sonra kazandıkları Aynı Câlût zaferiyle Moğol istilasını durdurmuş ve Eyyûbi emirleri idaresindeki Hama, Humus ve Kerek'i ele geçerek Suriye'nin büyük kısmında hakimiyeti sağlamışlardır. Böylece Memlûkler, Müslüman dünyasının en büyük devleti haline gelmişlerdir (Deliser, 2015, s. 175.).

Müslümanların bu asırda biri doğuda diğeri batıda olmak üzere iki önemli ilim merkezleri vardı. Bu merkezlerden Bağdat, Moğol saldırıyla yağmalanmış, Endülüs ise Haçlı saldırıları sonrası istila edilmişti. Tam da böyle bir dönemde kurulan Memlûkler, ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlime ev sahipliği yapmış böylece doğu ve batı ilim merkezlerindeki birikimler, Kâhire ve Şam bölgesine taşınmıştır (Yiğit, 1999, c. 29, s. 94; Deliser, 2015, s. 174). Kısa zamanda sayıları artan medrese, mescit, tekke ve zâviye gibi yaygın ve örgün eğitim kurumları, ilkokul seviyesindeki mektepler, içerisinde ders halkalarının kurulduğu evler, çarşılar, dükkânlar ile birçok kıymetli eserin var olduğu kütüphaneler ilim hayatına katkı sağlamıştır (Yiğit, 1999, c. 29, s. 94; Özkan, 2012, s. 27-28). Eğitim kurumlarında ve halka açık ilim, irfan meclislerinde erkeklerin yanında kadınlar da ilim öğrenmişlerdir. Hatta kadınlar arasından birçok âlim ve şair yetişmiştir. Ayrıca bu tür faaliyetlere katılanlar Memlûklü toplumunda saygı görmüşlerdir (Yiğit, 1999, c. 29, s. 94). Böylece medrese ve diğer eğitim kurumlarında yürütülen faaliyetler Mısır ve Şam bölgesindeki şehirlerin ilim ve kültür hayatını canlandırmıştır.

Memlûkler döneminde Mısır Dil Ekolü, Basra ve Kûfe'den sonra önemli bir okul haline gelmiştir. İbnu'l-Hâcib (öl. 646/1249), İbn Mâlik et-Taî (öl. 672/1274), İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (öl. 698/1299), İbn Hişâm en-Nahvî (öl. 761/1360) ve Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) gibi alimler Mısır Dil Ekolünün önemli temsilcilerindendir (Yiğit, 1999, c. 29, s. 95). Dil ile ilgili eserlerde gramer kaidelerini istişhâd etmek üzere ayet, hadis ve şiirlerden yararlanılmaktaydı. Dil kaidelerinin tespitinde hadislerle mahalli şâhit gösterme uygulaması zamanla yaygınlık kazanmış, hatta bazı dilciler bundan dolayı eleştirilmiştir (Özbalıkcı, 1999, c. 20, s. 74). Kullanılan hadislerin zamanla çoğalması hadisçilerin de dikkatinden kaçmamıştır. Memlûkler dönemi bazı muhaddisler, dilciler tarafından sıklıkla kullanılan hadislerin sıhhat durumlarını konu edinen eserler yazmışlardır.

Memlûkler döneminde Arap nesir ve şiiri altın çağını yaşamakta; ems.âl, şiir, aḥbâr ve eġânî gibi dil ve edebiyat konuları her kesimden insan tarafından ilgi ile takip edilmekteydi. Bu edebi türler arasında Allah Resûlü'ne (s.a.v.) ait olan darb-ı mes.el, şiir, aḥbâr, kışşa, deyiş vb. türde hadisler de bulunmaktaydı. Fakat Hz. Peygamber'in sözleri ile halk tarafında sevilen bazı edip, şair ve hikmet ehlinin sözleri şifahî kültürde ve yazılı eserlerde bazen birbirine karışmaktaydı.

Hz. Peygamber'e ait hadisler ile ona ait olmadığı halde Hz. Peygamber'e isnad edilen sözlerin gerçek durumunu ortaya koyma gayesi ile bu dönemde bazı eserler kaleme alınmıştır. Yapılan çalışmalar her ne kadar hadis sahasıyla ilgili olsa da incelenen haberlerin/sözlerin arasında mes.el, aḥbâr, şiir, kışşa, eġânî ve deyiş gibi anonim halk edebiyatına dair ürünler de bulunmaktadır. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî (öl. 794/1392), Şemseddin Muhammed Sehâvî (öl. 902/1496) ve Süyûtî gibi hadisçiler bu sahada eserleri olan önemli müelliflerdir.

Çalışmada; halkın arasında dolaşan haberlerin derlendiği eserlerden hareketle Memlûkler dönemi anonim halk edebiyatına dair bir kesit sunulmuştur. Bu şekilde Arap dili ve edebiyatı ile hadis disiplinleri arasında konu iki yönlü incelenmiştir.

I. Halkın Arasında Dolaşan Haberlere Yer Veren Çalışmalar

İnsanların tabii ve fitrî özellikleri ile uyumlu olan ve kaynağını dinden veya toplumun dinamiklerinden alan sözler, toplum arasında daha hızlı yayılmaktadır. Müslüman kültüründe inanç, ibadet, ahlak, örf, adet, sanat, estetik, mimari gibi alanlarda oluşan her türlü yazılı ve şifahî mirasın içerisinde Hz. Peygamber'in hadisleri yanı sıra toplumun değer verdiği idareciler başta olmak üzere her dalda ilim, irfan ve hikmet sahibi kimselerin sözleri ile halk deyişleri yer almaktadır. Tarih içerisinde kelâm-ı kibâr türü bazı sözlerin Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledildiği görülmektedir. Hadisçiler dine hizmet etmek ve sahih bilgi ile toplumu aydınlatmak için halkın dilinde dolaşan bu tür hadisleri/haberleri konu alan eserler yazmışlardır.

Memlûkler dönemi hadis âlimlerinden İbn Teymiyye, kendisine sorulan bazı hadislerle cevap vermek üzere *Eḥâdîs ü'l-kuşşâş* adında kısa bir risale yazmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere eserde ele alınan hadisler, daha ziyade *kuşşâş* diye bilinen halk hatiplerinin vaazları esnasında kullandıkları rivayetlerdir. Kitabın telif edildiği dönemde halkın din anlayışını şekillendiren en önemli müesseselerin başında kıssacılık gelmektedir (İbnu'l-Cevzî, (1988), s. 61, 307, 309, 324). Daha çok zayıf ve uydurma hadislerin kritiği yapılan çalışmada yetmiş dokuz hadis yer almaktadır (İbn Teymiyye, 1985).

Zerkeşî; halkın dilinde şöhret bulan hadislerin gerçek durumunu beyan etmek amacıyla *el-Le'âli el-mensûra fi'l-eḥâdîs i'l-müştehire* isimli kitabını kaleme almıştır (ez-Zerkeşî, 1986, s. 25). Ona göre, hadislerin şöhret bulmasındaki en önemli etken, insandaki merak duygusu ve tabiatına hoş gelen şeyleri dinleme arzusudur (ez-Zerkeşî, 1986, s. 31, 32). Eserde dokuz ana konu başlığında toplam iki yüz yirmi iki hadis bulunmaktadır. Konu başlıkları

içerisinde Arap dili ve edebiyatı ile ilgili bölümler de yer almaktadır. Eserde bölüm adı ve yer alan haber sayısını şu şekilde gösterebiliriz:

Sıra	Bölüm Adı	Haber Sayısı
1	Hikem ve Âdâb	60
2	Kasas ve Aḥbâr	14

Mısır hadis ekolü muhaddislerinden Sehâvî, bu sahada *el-Maḳāşidü'l-ḥasene fî beyâni kesîrin mine'l-eḥâdisi'l-müştehire ale'l-elsine* adlı eseri kaleme almıştır. Müellif kitabını hem alfabetik olarak hem de konu başlıklarına göre tertip etmiştir. Kitapta tekrarlarla birlikte bin üç yüz elli dört habere yer verilmiştir (es-Seḥâvî, 2002, s. 21). Çalışma, *Le âli'*deki bütün haberleri içermektedir. Diğer yandan konumuzu ilgilendiren kısmı ile eserde Arap dil ve edebiyat sahasında İbn Hallâd el-Hasen er-Râmhürmüzî'nin (360/971) *el-Ems âli'l-hadis'i*, Hasan b. Alibdullah b. Saîd el-Askerî'nin (öl. 382/993) *el-Hikem ve'l-ems âli'l-mervîyye an rasûlillah'ı*, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî'nin (öl. 333/945) *el-Mücalese'si* (Dineverî, 1998, c. 1, s. 223-232), Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *el-Ems âli'* kaynak olarak gösterilmiştir. Hadis ilmi yanında edebiyat ve ahlak sahasında eser veren müelliflerden Abdullah b. el-Mubârek (öl. 181/797), İbn Ebî'd-Dünya (öl. 281/889), ve Muhammed b. Ca'fer el-Harâîfî (öl. 327/939) gibi müelliflerin çalışmalarına atıfta bulunulmuştur. Bunun yanında Sehâvî, değerlendirmelerini şiirlerle süslemiş, Lebîd b. Rebîa b. Mâlik (öl. 40 veya 41/660 veya 661) gibi meşhur şairlerin beyitlerinden örnekler sunmuştur (Seḥâvî, 2002, s. 417). Eserin sonunda insanların sözleri arasına girmiş; bir kısmı deyim halinde bir kısmı atasözü, bir kısmı ise şiir halindeki bazı hadislerden bahsetmiştir. (Seḥâvî, 2002, s. 549, 550).

Mısır ekolünün bir diğer önemli ismi Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-eḥâdisi'l-müştehire* adlı eseri kaleme almıştır (Süyûtî, 1979, 1994, c. 2, s. 622). Müellif, Zerkeşî'nin haberler hakkındaki değerlendirmelerini özetlemiş, daha önce *Le âli'*de iki yüz yirmi iki olan haber sayısını beş yüz ikiye çıkarmış ve istifadesi kolay olsun diye eserini alfabetik olarak tertip etmiştir. Tahrîc esnasında nadiren şiirle mahalli şâhit getirilmiştir (Süyûtî, 1979, s. 72).

II. Memlûkler Dönemi Anonim Halk Edebiyatı

Arap dil ve edebiyatı içinde zamanla zengin bir halk edebiyatı teşekkül etmiştir. Göçebelik döneminden Câhiliye'ye, İslam'ın kabulünden günümüze ulaşan edebi ürünler içerisinde darb-ı mes'el, şiir, kışsa, aḥbâr ve halk deyişleri gerek şifahî kültür içerisinde gerekse yazılı eserlerde kullanılagelmiştir. Müslüman kültürü içinde din ilimleri, felsefe, tasavvuf ve edebiyat sahasındaki kitaplar ve halkın her kesimi arasında dolaşan haberleri konu alan çalışmalar Memlûkler döneminde hız kazanmıştır. Bu cümleden olmak üzere Memlûkler dönemi halkın beğenisinde yaşamaya devam eden şifahî kültürde ve yazılı eserlerde yer alan anonim halk edebiyatı ürünlerinden bir kesit sunulmuştur.

II. 1. Darb-ı Mes'el

Atasözleri, kültür ve geleneğin bir unsuru olarak sözlerin ahenkli, kısa ve özlü hale dönüşmüş şeklidir. Çoğu zaman kültürel kodlarla uyum sağlayan halk deyişleri aynı zamanda dinin, kültürün ve geleneğin yeni nesillere taşınmasına da aracılık eder. Kolayca ezberlenebilen bu sözler halkın muhayyilesinde kısa zamanda yer bulmakta ve tesirleri asırlar boyunca etkisini gösterebilmektedir.

Belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş, atasözlerine “*meşel*” denir (Durmuş, 2004, c. 29, s. 293). Arapça bir kelime olan “*المَثَل (el-meşel)*” veya “*المِثْل (el-misl)*” benzeme, benzetme, bir şeyin benzerini nakletme demektir. Ayrıca sıfat, delil, kısas, ibret alınacak bir ceza vermek gibi anlamları vardır. Çoğulu “*أَمْثَال (el-emsâl)*” şeklinde gelir (Asım Efendi, ts., c. 4, s. 83). Abdullah b. el-Mukaffa’ (öl. 142/759) *meşeli*: “*Bahse konu edilen olayı en iyi açıklayan, kulağa en hoş gelen ve en kapsamlı olandır.*” (Mukaffa’, ts., s. 27) diye tarif ederken, Ebû ‘Ubeyd Kâsım b. Sellâm (öl. 224/833) ise *meşel* konusunda: “*Arapların Câhiliye ve İslami dönemlerindeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyler, doğrudan doğruya değil de dolaylı bir şekilde ve ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri sözlerdir. Darb-ı meşellerde; lafız mu’ciz, mana isabetli ve teşbih ise hoştur.*” (Kâsım b. Sellâm, 1980, s. 34) demektedir. İshâk b. İbrahim el-Farabî (öl. 350/961) *meşel* için: “*Avam ve havâssın lafzını ve manasını beğendikleri şeydir.*” der (Fârâbî, 1976, c. 1, s. 4). Ebû Hilâl el-Askerî’ye (öl. 400/1009) göre ise *meşelde* asıl olan; iki şey arasında benzetme, mukayese ve karşılaştırma yapmaktır (Askerî, 1988, c. 1, s. 7; Bulut, 1984, s. 89). Bu şekilde *meşel*, edebî bir sanat dalı olarak teşbih ve benzetme ile irtibatlandırılan ahenkli, kısa ve özlü sözlerdir.

Hadis literatüründe Hz. Peygamber’in *meşelleri* “*emsâli’l-hadîs*” tabiriyle ifade edilir (Kandemir, 2004, c. 29, s. 297). Hz. Peygamber çocukluk ve gençlik yıllarını Arapçayı çok iyi konuşan bir toplumda geçirdiği için bu dilin inceliklerine vâkıftı. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in zaman zaman *meşeller* söylediği (Tirmizî, 2000, “Birr” 71) hatta sahâbeden Abdullah b. Amr b. Âs’ın (öl. 65/684-85) Hz. Peygamber’den bin *meşel* öğrenip ezberlediğine dair rivayetler mevcuttur (Heysemî, 1994, c. 8, s. 264; İbn Hanbel, 1999, c. 4, s. 203). Bunlardan toplam yüz kırk kadarını el-Hasen er-Râmhürmüzî (öl. 360/971) eserinde bir araya getirmiştir (Râmhürmüzî, 1998). Halkın dilindeki hadisleri veya hadis diye bilinen sözleri toplayan (müştehir hadise dair) çalışmalarda onun eserine ara ara atıflar yapılmıştır.

Müştehir hadise dair eserlerde atıf yapılan bir diğer müellif el-Askerî ve onun *el-Emsâl* adlı eseridir. Hadis edebiyatında *Emsâl* sahibi olan iki Askerî vardır. Bunlardan ilki Hasan b. Abdullah b. Saîd el-Askerî (öl. 382/993) diğeri ise Ebû Hilâl el-Askerî’dir (öl. 400/1009). Zerkeşî’nin *Tezkirâ*’sından öğrendiğimize göre atıf yapılan yazar Ebû Ahmed künyesi ile meşhur Hasan b. Abdullah el-Askerî’dir (Zerkeşî, 1986, s. 148; Zehebî, ts., c. 16, s. 413). Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî (öl. 1396/1976) onun *el-Hikem ve’l-emsâli’l-mervîyye an Rasûlillâh* adlı eserinin bulunduğunu (Ziriklî, 2002, c. 2, s. 196), Muhammed b. Hayr b. Ömer (öl. 575/1179) ise bu eserde Askerî’nin *meşel* halinde bin hadisi derlediği ve bunları şerh ettiğini kaydetmektedir (İşbilî, 1999, s. 177). Sehâvî, yüz doksan yerde onun eserine atıfta bulunmuştur. Eserin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir (Kandemir, 2004, c.

29, s. 298). Yapılan atıflar göz önüne alındığında eser, ilgili konuda oldukça zengin bir kaynaktır. Diğer yandan Zerkeşî eserinin *el-Hikem ve Âdâb* bölümünde (Zerkeşî, 1986, s. 72-122), Sehâvî ise *Kitâbü'l-îman, Kitâbü'l-edeb, Kitâbü'l-ilim ve Kitâbü'l-büyû* kısmında (Sehâvî, 2002, s. 551-562) halkın arasında dolaşan bazı darb-ı mesellere işaret ederler.

Hadislerde geçen meseller, temsili hikâyelerden farklı olduğu gibi, Arap edebiyatındaki darb-ı mesellerden de farklıdır. Kısa, öz ve veciz ifadelerden oluşan darb-ı meseller, şifahî kültürün bir ürünü olarak yaşanan kültür ve geleneğin baskın olduğu tarihsel deyimlerden ibarettirler. Ancak hadislerde geçen meseller, bir hakikati anlatmak için başvurulmuş izah ve açıklama tarzıdır (Râmihürmüzî, 1998, s. 8; Kandemir, 2004, c. 29, s. 298). Hadislerde görülen meseller, veciz konuşma özelliğine sahip olan Hz. Peygamber'in darb-ı mesel halinde yaygınlaşmış özlü sözleridir. Bu konuda bazı örnekler verilecek olursa:

الْاِقْتِصَادُ فِي النَّفَقَةِ نِصْفُ الْمَعِيشَةِ، وَالتَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ نِصْفُ الْعَقْلِ، وَحُسْنُ السُّؤَالِ نِصْفُ الْعِلْمِ

“Harcamada iktisat, geçimim yarısıdır; insanları kendine sevdirebilme, aklın yarısıdır; güzel soru, ilmin yarısıdır.” (İbn Hayyan, 1987, s. 126-128; Taberânî, 1994b, c. 7, s. 25; Heysemî, 1994, c. 1, s. 160; İbn Habel, 1999, c. 1, s. 447; Sehâvî, 2002, s. 93)

لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ

“Mümin, bir delikten iki kere sokulmaz.” (Buhârî, 2000, “Edeb” 83; Müslim, 2000, “Zühd” 63; Zerkeşî, 1986, s. 90; Sehâvî, 2002, s. 538; Süyûtî, 1979, s. 208)

إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ

“Utanmıyorsan, dilediğini yap.” (Buhârî, 2000, “Enbiyâ” 54; Ebû Dâvûd, 2000, “Edeb” 6; Sehâvî, 2002, s. 10; Süyûtî, 1979, s. 67)

الْفَنَاءَةُ مَالٌ لَا يَنْفَدُ، وَكَثْرٌ لَا يَغْنَى

“Kanaat; bitmez bir mal, tükenmez bir hazinedir.” (Teberânî, 1994b, c. 7, s. 84; Kuzâî, 1987, s. 43; Sehâvî, 2002, s. 356)

أَقِيلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَثَرَاتِهِمْ إِلَّا فِي الْخُدُودِ

“Mürüvvet sahiplerinin sürçmelerine müsamaha gösterin.” (İbn Hanbel, 1999, c. 6, s. 181; Buhârî, 1989, s. 165; Ebû Dâvûd, 2000, “Hudud” 4; Beyhakî, 1990, c. 6, s. 321; Sehâvî, 2002, s. 96)

الْتَمِسُوا الرَّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ، وَالْجَارَ قَبْلَ الدَّارِ

“Yoldan önce arkadaş, evden önce komşu edin.”¹ (Taberânî, 1983, c. 4, s. 268; Meydanî, ts., c. 1, s. 172; Kuzâî, 1987, s. 150; Zerkeşî, 1986, s. 120; Sehâvî, 2002, s. 107)

إِنْ كَانَ الْكَلَامُ مِنْ فِصَّةٍ فَالْصَّمْتُ مِنْ ذَهَبٍ

¹ Bazı Şam fakihleri nu sözü hadis diye nakletmektedirler. bkz İbn Sellâm, 1400, s. 52.

“Söz gümüşse sükût altındır.”² (Sehâvî, 2002, s. 158)

حُبُّكَ الشَّيْءُ يُعْمِي وَيُصِمُّ

“Bir şeye duyduğun sevgi, seni kör ve sağır eder.” (Ebû Davûd, 2000, “Edeb” 125; İbn Hanbel, 1999, c. 5, s. 194; Ebû’ş- Şeyh, 1987, c. 1, s. 152; Hakîm et-Tirmizî, 1985, s. 170; Askerî, 1988, c. 1, s. 356; Meydânî, ts., c. 1, s. 78; Zerkeşî, 1986, s. 72; Sehâvî, 2002, s. 212; Süyûtî, 1979, s. 106),

السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ

“Kelamdan önce selam.” (Sehâvî, 2002, s. ۲۸۲). Bu şekilde olan başka örneklerin sayısı çoğaltılabilir.³

Anonim halk edebiyatında darb-ı meşel haline gelen sözlerin birçoğunun bir hikayesi bulunmaktadır. Benzer şekilde Hz. Peygamber’in bir olay üzerine söylediği sözlerden bir kısmı sonraları darb-ı meşele dönüşmüştür. Allah Resûlü (s.a.v.) bir seferinde hesap görmeden cennete gidecek yetmiş bin kişiden haber verdi. Sahâbeden Ukkâşe b. Mihsan (öl. 11/632): “Ben bu zümreden miyim?” diye sordu. Hz. Peygamber ona: “Evet.” dedi. Bir başkası da sorunca Allah Resûlü (s.a.v.):

سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ

“Ukkâşe seni bu konuda geçti.” (Buhârî, 2000, “Tıb” 41; “Libas” 17; “Rikâk” 50; Müslim, 2000, “İman” 367, 368, 369, 371, 374; Tirmizî, 2000, “Sıfatu’l-Kıyame” 16) dedi. Sehâvî, bu son sözün “bir işte kendisi geçilen kişi” için darb-ı meşel şeklinde şöhret bulduğunu söylemektedir (Sehâvî, 2002, s. 278). Yine Hz. Peygamber Huneyn Gazve’sinde savaşın şiddetlendiği bir anda söylediği:

هَذَا حَيْنَ حِمَى الْوُطَيْسِ

“Bu tandırın kızıştığı zamandır.” (Müslim, 2000, “Cihâd” 76; Meydanî, ts., c. ۲, s. 1۰۴; Sehâvî, 2002, s. ۵۴۹) sözü daha sonraları darb-ı meşel haline gelmiştir.

Hz. Peygamber’in söylediği darb-ı meşelin bir kısmı mefhum olarak daha önce Câhiliye Araplar arasında da kullanılmaktadır. İlk defa Cündeb b. el-Anber b. Amr b. Temim tarafından söylenen ve daha sonra kabile taassubu çok güçlü olan Araplar arasında herkes tarafından benimsenen

انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا

² İbn Ebî’l-Dünya sözün Hz. Süleyman’a ait olduğunu (Bknz . İbn Ebû’l-Dünyâ, 1990, s. 66), Ebû Nuaym ise Hz. Lokmanın oğluna nasihatleri arasında geçtiğini ifade etmektedir (Bknz. Ebû Nuaym, 1409, c. 3, s. 337).

³ “İçinizden bazıları kendi gözündeki merteği unuttur da kardeşinin gözündeki çöpü görür” (Sehâvî, 2002, s. 179; Kuzâ’î, 1407, s. 131; Deylemî, 1986, c. 5, s. 520). “Rızık, kulun peşini, ecelin takip ettiği gibi takip eder.” (Beyhakî, 1990, c. 2, s. 7; Sehâvî, 2002, s. 137; Meydânî, ts., c. 2, s. 448). “Savaş hiledir.” (Buhârî, “Cihad” 157; Müslim, “Cihad” 18; Meydânî, ts., c. 1, s. 197; Sehâvî, 2002, s. 219; Süyûtî, 1979, s. 132). Bu konuda değişik örnekler için Selman Başaran’ın *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* adlı eserine bakılabilir. (Bknz. Başaran, 1994)

“Zalim olsun, mazlum olsun kardeşine yardım et.” (İbn Sellâm, 1980, c. 1, s. 33; Askerî, 1988, c. 1, s. 58; Meydânî, ts., c. 2, s. 334; Râmhürmüzî, 1998, c. 1, s. 71; Sehâvî, 2002, s. 126; Süyûtî, 1979, s. 83) darb-ı meşeli, Hz. Peygamber tarafından kelimesi kelimesine sahâbeye telkin edilmiştir. Câhiliye düşüncesinde önemli bir yer işgal eden bu deyişi Hz. Peygamber’den işiten sahâbe, önceki Câhiliye döneminde anlaşıldığı gibi anlamışlar ve “Ey Allah’ın Resulü, hadi ona mazlum olduğunda yardım edelim, peki zalim olduğunda nasıl yardım edebiliriz ki?” diye sormuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Onu zulümünden menedersin, zulmüne engel olursun, bu da ona yardım etmektir.” buyurmuşlardır (Buhârî, 2000, “Mezâlim” 4; Müslim, 2000, “Birr” 62; Tirmizî, 2000, “Fiten” 68). Yine senedinde problem olmakla beraber Abdullah b. Amr’dan rivayet edilen “Biz Câhiliye döneminde

زُرْ غَيًّا تَرُدُّ حُبًّا

“Ziyareti seyrek yap ki, sevgin artsın.” sözünü söylerdik. Allah Resûlü (sav)’e de bize aynı şekilde söylerdi.” (İbn Hibbân, 1993, c. 2, s. 386; Teberânî, 1994a, c. 4, s. 21; Hâkim en-Nîsâbûrî, ts., c. 3, s. 390; Beyhakî, 1990, c. 6, s. 328; Zerkeşî, 1986, s. 73; Sehâvî, 2002, s. 211; Süyûtî, 1979, s. 127; Ebû’ş-Şeyh, 1987, s. 48) haberi ve Câhiliye döneminden beri kullanılan Hz. Peygamber’in, Ebû Süfyân’a söylediği;

كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا

“Bütün avlar, vahşi eşeğin karnındadır.” (Deylemî, 1986, c. 5, s. 367; Askerî, 1988, c. 2, s. 162, 163; Meydânî, ts., c. 2, s. 136; Sehâvî, 2002, s. 373) darb-ı meşeli bu kapsamda düşünülebilir.

Halk arasında hadis diye meşhur olan ama aslen Arap darb-ı meşeli olan sözlere zikri geçen müellifler dikkat çekerler. Buna dair bazı örnekler şöyle gösterebilir:

آخِرُ الدَّوَاءِ الْكَيُّ

“Tedavinin en sonu dağlamadır.” (Sehâvî, 2002, s. 23; Cevâd Ali, 2001, c. 15, s. 362)

إِنَّمَا بَقِيَ مِنَ الدُّنْيَا بَلَاءٌ وَفِتْنَةٌ

“Dünyada kala kala bela ve fitne kaldı.” (Râmhürmüzî, 1998, c. 1, s. 99; Kuzâî, 1987, s. 223; Zerkeşî, 1986; Sehâvî, 2002, s. 129)

إِنَّ الْأَسْوَدَ إِذَا جَاعَ سَرَقَ، وَإِذَا شَبِعَ زَنَى

“Zenci, aç kaldığında hırsızlık yapar, karnı doyunca zina eder.”⁴ (Meydânî, ts., c. 2, s. 171)

طَالِبُ الْقُوَّةِ مَا تَعَدَّى

“Azık isteyen, haddini bilmelidir.” (Sehâvî, 2002, s. 315)

⁴ Hadis olduğuna dair yorumlar için bkz. Taberânî, 1994a, c. 4, s. 232; Sehâvî, 2002, s. 136-137, 273. Haberin uydurma olduğuna dair bkz. Alî el-Kârî, 1971, s. 468)

اِفْتَضَحُوا فَاصْطَلَحُوا

“Kötü şeyler konuştuklarında hemen topllaşıverirler.” (Sehâvî, 2002, s. 91)

مَنْ جَدَّ وَجَدَ

“Çalışan, kazanır.” (Sehâvî, 2002, s. 469). Yine Ebû Hâzîm’e (öl. 292/905) ait olduğu ifade edilen;

العدو العاقل ولا الصديق الأحمق

“Cahil dostun olacağına, akıllı düşmanın olsun.” (Süyûtî, 1979, s. 152) sözü bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu ve benzeri darb-ı meşelleri, hadis olarak değil de Arap kültür ve geleneğini yansıtan atasözü ya da kelâm-ı kibâr olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Hiz. Peygamber gibi sahâbe ve sonraki nesillerin sözleri de zamanla darb-ı meşel haline gelmiştir. Nitekim Hiz. Ömer ve Übey b. Kaab anlaşılmadıkları bir konuda aralarında hüküm vermesi için Zeyd b. Sabit’i hakem tayin etmişlerdi. Zeyd’in evine geldiklerinde Hiz. Ömer “Biz, evine aramızda hüküm vermen üzere geldik.” diye haber verdikten sonra:

فِي بَيْتِهِ يُؤْتَى الْحَكْمُ

“Hüküm, onun evinde verilir.” dedi.” (İbn Sellâm, 1980, s. 54; Sehâvî, 2002, s. 348). Hiz. Ömer’in bu sözü dışında sahâbeden Ebû’d-Derda’ya ait olan:

إِنَّا لَنَكْشِرُ فِي وَجْهِهِ أَقْوَامٌ، وَإِنَّ قُلُوبَنَا لَتَلْعَنُهُمْ

“Biz, insanların yüzlerine güleriz ama kalbimiz onlara lanet eder.” (Meydânî, ts., 274; Sehâvî, 2002, s. 123) sözü, sahâbeden Mekhûl b. Ebî Müslim ed-Dımaşkî’ye (öl. 112/730) ait olan:

خَابَ قَوْمٌ لَا سَفِيَةَ لَهُمْ

“Aralarında sefihînin (gözü kara/delidolu kimsenin) olmadığı topluluk başarısız olur.” (Sehâvî, 2002, s. 228; Askerî, 1988, c. 1, s. 512; Meydânî, ts., c. 1, s. 286) sözü, kaynaklarda sahâbeden Mutarrîf b. Abdillâh b. eş-Şihhîr (öl. 95/713-14) veya Yezîd b. Murra el-Cu’fî’ye (öl. ?) nispet edilen:

خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا

“İşlerin hayırlısı ortasıdır.” (Sehâvî, 2002, s. 240; Meydânî, ts., c. 1, s. 214, 243) sözü ile Emevî halifelerinden Ömer b. Abdilazîz’e (öl. 101/720) nispet edilen;

عُذْرُهُ أَشَدُّ مِنْ ذَنْبِهِ

“Özrü kabahatinden büyük.” (Sehâvî, 2002, s. 329) sözü zamanla darb-ı meşel haline gelmiştir.

II. 2. Şiir

Câhiliye dönemi Arap toplumunda şiir, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Zira şiir onların tarihi, hafızası, aşkı, sevinci, kederi, karanlık gecelerin, uzun yolların eğlencesi kısacası her şeyleri olmuştur. Şiirle hayatlarını kuran bu toplum, Hz. Peygamber'in nübüvveti sonrası şiirle olan bağlarını koparmamıştır. İslam'ın genel ilkelerine uyan şiirler yine Müslüman toplumunda söylenmeye devam etmiştir. Hz. Peygamber şair değildir, şairliğe hevesi yoktur ama şiir söylenmesine de karşı olmamıştır. Medine'ye hicret sonrası başlanan mescit inşaatı (İbn Hişâm, 1991, c. 3, s. 24-25) ve Hendek savaşı esnasında hendek kazımı (Buhârî, 2000, "Meğâzî" 30) şiirler eşliğinde tamamlanmıştır. Cabir b. Semure (öl. 73/692) Hz. Peygamber ile geçirdikleri günleri yad ederken "Ben Hz. Peygamber'in meclisinde yüzlerce kere bulundum. Arkadaşlarıyla mescitte oturdular. Ashâbı şiirler okur, Câhiliye devrinden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla gülümserdi." (Müslim, 2000, "Mesâcid" 286) demiştir. Yine umre için Mekke'ye doğru ilerleyen kervanda Abdullah b. Revaha'nın şiir söylemesine müsaade etmiştir (Tirmizî, 2000, "Edeb" 70). Hz. Peygamber kendisini yücelten ve aşırı öven şiirlerin söylenmesini doğru bulmamış (Taberânî, 1994a, c. 7, s. 269), bu konuda gerekli ikazları yapmıştır (Buhârî, 2000, "Nikah" 48; Ebu Davûd, 2000, "Edeb" 59).

Hz. Peygamber zaman zaman Câhiliye dönemi şairlerinin şiirlerini terennüm etmiştir. Bu bağlamda Sakîf kabilesinin en büyük şairi Ümeyye b. Ebû's-Salt'ın (öl. 5/626) bazı hikmetli şiirlerini (İsfahânî, ts., c. 4, s. 127-140) Hz. Peygamber konuşmaları esnasında söylemiş (Müslim, 2000, "Şiir" 1; İbn Mace, 2000, "Edeb" 4), Lebîd b. Rebîa b. Mâlik'in (öl. 40-41/660-661):

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ

"Dikkat edin! Allah'tan başka her şey beyhude!" beyti hakkında: "Arapların söylediği en şairce söz Lebîd'in sözüdür." (Buhârî, 2000, "Menâkıbü'l-ensâr" 26; Müslim, 2000 "Şiir" 2) buyurmuştur. Yine bir grup insan Hz. Aîşe'ye gelip: "Hz. Peygamber herhangi bir şiir söyledi mi?" diye sorduklarında o, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) sadece Muallaka şairi Tarafe (Amr) b. el-Abd b. Süfyân'ın (öl. 564 [?]) yaygın mesel haline gelen:

سَتُبْدِي لَكَ الْيَوْمَ مَا كُنْتَ جَاهِلًا وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ

"Günler, sana bilmediğin nice şeyi gösterecek... Azık vermediğin kimse, sana haberler getirecek." Beytini terennüm etmiştir (Tirmizî, 2000, "Edeb" 70; İbn Hanbel, 1999, c. 6, s. 31, 146; Zerkeşi, 1986, s. 213-214; Sehâvî, 2002, s. 278).

Hz. Peygamber'in yanı sıra sahâbenin de şiirle ilgilendiği görülmektedir. Bu kapsamda Hz. Aîşe, dönemin önemli şairlerinden Lebîd'in:

دَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُ فِي أَكْثَافِهِمْ وَبَقِيَتْ فِي سَلِّ كَلْدٍ الْأَجْرِبُ
يَتَأْكُلُونَ مَلَامَةً وَمَجَانَةً وَيُعَابُ قَائِلُهُمْ وَإِنْ لَمْ يَشْغَبْ

“Himayesinde yaşanan kimseler çekip gitti... Bense, cildi uyuz olmuş bir neslin içinde kaldım,

(İnsanlar) yerme ve maskaralıkla birbirini yerler...Kınanır bozguncu olmasa da söz söyleyenler.” şiirini terennüm etmiştir (Sehâvî, 2002, s. 417).

Memlûklü dönemi toplum hayatında şiir ve edebiyata ilgi, geçmiş dönemlerde olduğu gibi devam etmektedir. Bu dönemde şiir, bir kazanç kapısı olmaktan çıkmış, her sınıf ve meslekten insanın, daha ziyade eğlenme, teselli bulma ve birbirleriyle rekabet etmek için yazdığı bir edebiyat alanına dönüşmüştür. Devrin önemli hadiselerinden Moğol ve Haçlı saldırıları, yöneticiler ile yönetilen arası ihtilaflar, veba salgınları, kıtlık, kuraklık vb. buhranlar sebebiyle; Allah’a yakarış, Hz. Peygamber’e övgü, uzlet, istiğfar gibi dinî motifli şiirler hiçbir dönemde görülme- yen ölçüde artış göstermiştir. Busirî’nin *Kaside-i Bürde*’si bu dönemin önemli yapıtlarındandır. Diğer yandan ilim ve kültür hayatındaki canlanma didaktik şiir yazımına ilgiyi arttırmıştır. Özellikle nahiv, fıkıh, akait gibi dinî ilimlere dair recez vezninde manzumeler ve bunların üzerine şerh ve haşiyeler yazılmıştır (Durmuş, 2010, c. 39, s. 150). Hatta şiir dili, ilim ehli ile halk arasında gerçekleşen bazı yazışmalara kadar uzanmıştır. (Süyûtî, 1973, c. 1, s. 373, 374, 376, 377, 378, 380, 381, 384.)

Hz. Peygamber’in hadislerinin Arap şiirinde iktibas amacıyla kullanıldığı görülmektedir. (Süyûtî, 1991). Müştehir hadis sahasındaki eserlerde de yine halkın arasında dolaşan hadislerin veya kelâm-ı kibâr türü sözlerin bazen metin bazen mana olarak iktibas edildiğine dair örneklerle rastlanılmaktadır. Bu konuda en fazla örnek sunan müellif Sehâvî’dir. Şiir içinde iktibas edilen haberlerden bir kısmı hadis usulü kriterlerine göre *sahîh* bir kısmı ise *mevzû* haberlerdir. Verilen örnekler içerisinde şiirler arasına iktibas edilmiş *kelâm-ı kibâr* türü söz- lere de rastlanılmaktadır. Bunun yanında aktüel bir müellif olan Sehâvî, ele aldığı haberleri değerlendirirken çağdaşı olduğu şairlerin şiirlerinden *istişhâdda* bulunmaktadır.

Sehâvî, hadis kriterlerine göre *sahîh* türünde “اللَّهُ أَزْهَمُ بَعْدَهُ مِنْ هَذِهِ يَوْلِدُهَا” “Allah kuluna annesinden daha merhametlidir.” (Buhârî, 2000, “Edeb” 18; Müslim, 2000, “Tevbe” 22) hadisinin iktibas edildiği şiiri şu şekilde gösterir:

لَمْ لَا نَرْجَى الْعَفْوَ مِنْ رَبِّنَا أَمْ كَيْفَ لَا نَطْمَعُ فِي حِلْمِهِ
وَفِي الصَّاحِحَيْنِ أَتَى أَنَّهُ بَعْدَهُ أَزْهَمُ مِنْ أُمِّهِ

“Niçin ümit keselim Rabbimiz affından?... Veya nasıl ummayalım hilmini?

Sahihayn’da geldi ki: Şüphesiz O... kuluna annesinden daha merhametli.” (Sehâvî, 2002, s. 550).

Sehâvî, sahih türü rivayetlerden “لَا يَجُزِّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَجُزَّ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ” “Bir Müslümanın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl olmaz” (Buhârî, 2000, “Edeb” 62) hadisinin iktibas edildiği şiiri şu şekilde gösterir:

يَا سَيِّدِي عِنْدَكَ لِي مَظْلَمَةٌ فَاسْتَنْتَ فِيهَا ابْنَ أَبِي خَيْثَمَةَ
فَلِئْلَهُ يَرْوِي عَنْ جَدِّهِ وَجَدُّهُ يَرْوِي عَنْ عَكْرِمَةَ
عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ الْمُصْطَفَى الْمُجْتَبَى الْمَبْعُوثِ بِالْمَرْحَمَةِ
إِنَّ انْقِطَاعَ الْخَلِّ عَنْ فَوْقَ ثَلَاثِ رُبْنَا حَرَمَهُ

“Ey Dostum! Sende, yitik bir hak vardır benden... Danış onu İbn Ebi Hayseme’den

Zira o, rivayet etti dedesinden Dedesi de nakletti İkrime’den

O, İbn Abbas ve o da Mustafa’dan (s.a.v.) ... Müctebâ’dan, Merhamet Elçisinden

“Dost, küserse dostundan... haram kıldı Rabbimiz, fazla üç günden.” (Sehâvî, 2002, s. 550).⁵

Sehâvî, “اِرْضَ مِنَ الدُّنْيَا بِالْقُوْتِ، فَإِنَّ الْقُوْتِ لِمَنْ يَمُوتُ كَثِيرٌ” “Dünyada azık konusunda rahat ol. Zira ölümlü kimseye azık, zaten çoktur.” (Deylemî, 1986, c. 5, s. 284) haberini Halîl b. Ahmed’in (öl. 175/791) şu şiirinde iktibas ettiğini söyler:

يَكْفِي الْفَتَى خَلْقٌ وَ قُوْتٌ مَا أَكْثَرَ الْقُوْتِ لِمَنْ يَمُوتُ

“Gence bir lokma bir hırka yeter... Ölümlü kimse, çok azık ile neyler.” (Sehâvî, 2002, s. ٧١)

Sehâvî, hadis usulü kriterlerine göre *mevzû* türü haberlerin şiir formatında halkın arasında dolaştığına dair şu mısraları örnek gösterir:

إِذَا اغْتَذَرَ الْمُسِيءُ إِلَيْكَ يَوْمًا تَجَاوَزَ عَنْ مَسَاوِيهِ الْكَثِيرَةِ
لَأَنَّ الشَّافِعِيَّ رَوَى حَدِيثًا بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ عَنْ مُغِيرَةَ
عَنِ الْمُخْتَارِ أَنَّ اللَّهَ يَمْحُو بَعْذَرٍ وَاحِدٍ أَلْفِي كَبِيرَةٍ

“Sana kötülük yapan özür dileyerek gelirse bir gün... Gel görmezden ekseri kötülükleri,

Zira İmâm Şafî rivayet etti hadisi...Muğîra’dan sahih bir isnad ile,

El-Muhtâr olan (s.a.v.) şöyle buyurdu: Muhakkak Allah mahveder...bir özürle bin günahı.”⁶

Sehâvî, *mevzû* habere dair hocası İbn Hacer’e dayandırılan şu şiire değinir:

فِي قَصَبٍ ظَفَرِكَ يَوْمَ السَّبْتِ أَكَلَةٌ تَبْدُو وَ فِيمَا يَلِيهِ تَذَهَبُ الْبَرَكَةُ
وَ عَالَمٌ فَاضِلٌ يَبْدُو بِتِلْوَهِمَا وَإِنْ يَكُنْ فِي الثَّلَاثَا فَاحْذَرِ الْهَلَاكَةَ
وَ يُورِثُ السُّوءَ فِي الْأَخْلَاقِ أَرْبَعُهَا وَفِي الْخَمِيسِ الْغَنَى يَأْتِي لِمَنْ سَلَكَهُ
وَ الْعِلْمُ وَالرِّزْقُ زَيْدًا فِي عُرْوَتَيْهَا عَنْ النَّبِيِّ رَوَيْنَا فَاقْتَنِي نُسْكَهُ

⁵ Hadis, şiirde geçen senedi ile kaynaklarda bulunamamıştır.

⁶ Şiir, Maveraünnehir’in meşhur âlimlerinden Kâdî Abdülcebâr el-Hemedânî’nin (öl. 415/1025) babası Şihâbeddin Nu’mân el-Hanefî tarafından söylenmiştir. Bk. Sehâvî, 2002, s. 461.

“Cumartesi tırnak kesmede, uyuz hastalığı... ortaya çıkar. Arkasından gelende bereket gider, Âlim, fazıl arkalarından gelen günde ortaya çıkar... Salı’da helak olmaktan sakın, Çarşamba’dan miras kalan kötü ahlaktır... Zenginlik isteyen için Perşembe’dedir, Cuma’da ilim, rızık ziyadedir... İzinden gidin diye rivayet ettik Nebi’den.” (Sehâvî, 2002, s. 425, 426)

Sehâvî hadis kriterlerine göre problemlili olan “الْتَمِسُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجْهِ” “Hayrı, güzel yüzlerin yanında arayınız.” (İbnu’l-Cevzî, 1966, c. 2, s. 162; Alî el-Kârî, 1971, s. 437-438; Taberânî, 1994a, c. 9, s. 67; İbn Ebî Şeybe, 2006, c. 13, 400) haberini şiirinde manen iktibas eden Hassan b. Sabit’in şu beytini aktarır:

قَدْ سَمِعْنَا نَبِيَّنَا قَالَ قَوْلًا هُوَ لِمَنْ يَطْلُبُ الْحَوَائِجَ رَاحَةً
اغْتَدُوا وَاطْلُبُوا الْحَوَائِجَ مِمَّنْ زَيْنَ اللَّهِ وَجْهَهُ بِصَبَاحَةٍ

“Peygamberimizden (s.a.v.) bir söz duyduk: ... O, hacetleri rahatlıkla istenecek kişi için Gidin ve hacetlerinizi isteyin ... Allah’ın yüzünü güzelleştirdiklerinden” (Sehâvî, 2002, s. 85; Süyûtî, 1979, 72)

Sehâvî, hadis şeklinde halkın arasında dolaşan ve hadis usulü kriterlerine göre problemlili olan “كُفُّ النَّبَاتِ مِنَ الْمَكْرُمَاتِ” “Kız çocuklarının defni, (babaları için) övünç kaynağıdır.”⁷ haberini Ali b. el-Hasen b. Ali el-Bâharzî ‘nin (öl. 467/1075) şu beytinde iktibas ettiğini söyler:

الْقَبْرِ أَخْفَى سِتْرَةً لِلْبَنَاتِ وَدَفْنُهَا يُرَوَّى مِنَ الْمَكْرُمَاتِ
أَمَا تَرَى اللَّهَ عَزَّ اسْمُهُ قَدْ وَضَعَ النَّعْشَ بِجَنْبِ النَّبَاتِ

“Kabir, kız çocuklarına en gizli örtüdür... Rivayet edilir ki: “Defni, övünç kaynaklarıdır”, Sen bilmez misin? İsmi yüce Allah... Tabutu kızların yanı başına koymuştur.” (Sehâvî, 2002, s. 252)

Müellif senesinde problem olan “Ölmek için doğuyor, yıkılmak üzere inşa ediyorsunuz.” (Beyhakî, 1990, c. 7, s. 396) haberini şiirlerinde iktibas eden bazı şairlerin beyitlerine yer verir (Sehâvî, 2002, s. 382-383). Eserde hadisleri şiirlerinde iktibas eden; Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hânî’ el-Hakemî (öl. 198/813 [?]) (Sehâvî, 2002, s. 429), Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd (öl. 321/933) (Sehâvî, 2002, s. ۲۷۲), Ebû Ca’fer Ahmed b. Abdurrahman el-Vakkaşî (öl. 574/118۷) (Sehâvî, 2002, s. 280), İzzüddîn Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrînî (öl. 694/1295) (Sehâvî, 2002, s. 172) gibi bazı meşhur şairlerin mısralarına yer verir.

⁷ Hz. Peygamber, kızı Rukiye’yi defnederken söylediği rivayet edilmişti. Bknz. Taberânî, 1994a, c. 11, s. 366). Haberin uydurma olduğuna dair bknz. İbnu’l-Cevzî, 1996, c. 3, s. 235-236; Alî el-Kârî, 1971, s. 149.

Sehâvî, bazı şiirle içerisinde iktibas edilen *darb-ı mesellere* örnekler verir. O, “ مَا كُلُّ مَرَّةٍ ” “Her seferinde testi sağlam olmaz.” (Seâlibî, 1983, s. 201) *darb-ı meşelini* Müberred’in (öl. 286/899) şu mısraları arasında iktibas ettiğini söyler:

أَقُولُ لِلنَّفْسِ وَأُعْتَبُّ بِهَا عَلَى التَّصَابِي مَائَتِي مَرَّةً
يَا نَفْسِ صَبْرًا عَنِ طَلَابِ الْهَوَى مَا كُلُّ يَوْمٍ تَسْلَمُ الْجَرَّةُ

“Nefsime kızarak söylüyorum... yüz defa meyletti diye

Ey Nefis! Hevânın isteklerine karşı sabret... Her zaman testi sağlam olmaz.” (Sehâvî, 2002, s. 426-427). Yine O, “صَاحِبُ الْحَاجَةِ أَعْمَى” “Hacet sahibi, kördür.” (Meydânî, ts., 417) *darb-ı meşelini* İdris b. Yezîd el-Lahmî’nin (öl. 290, 281/894) şu beyinde iktibas ettiğini söyler:

صَاحِبُ الْحَاجَةِ أَعْمَى وَهُوَ ذُو مَالٍ بَصِيرٍ
فَمَتَى يَبْصُرُ فِيهَا رَشْدَهُ أَعْمَى فَقِيرٍ

“Hacet sahibi kördür ... O; mal sahibi, gören biri olsa da,

Ne zaman görürse hacetini ... körlük onu fakirliğe ulaştırır.” (Sehâvî, 2002, s. 300)

Sehâvî ara ara tahlil ettiği haberlere dair bazı şiirleri *mahalli şâhit* olarak gösterir. Bu cümleden olmak üzere Ebü'l-Hüzeyl Züfer b. el-Haris’in (öl. 75/695) iki dostun arasını bozmak isteyen düşmanlar hakkında söylediği şu beyte, eserinde yer verir:

وَقَدْ يَنْبُتُ الْمَرْعَى عَلَى دِمْنِ الثَّرَى وَتَبْقَى حَزَازَاتُ النُّفُوسِ كَمَا هِيَ

“Gübreli toprak üstünde ot yeşermiş... Görüldüğü gibi; sinelerin kini kalmış.” (Sehâvî, 2002, s. 161)

Sehâvî zamanın kıymetine dair Ebü'l-Atâhiye İsmâîl b. el-Kâsım’ın (öl. 210/825 [?]) aşağıdaki beytini şâhit getirir:

يَا رَبِّ لَمْ تَبْكْ مِنْ زَمَانٍ إِلَّا بَكَيْنًا عَلَى الزَّمَانِ

“Ya Rabbi! Biz geçen zamana ağlamadık... Biz, zamana ağladık.” (Sehâvî, 2002, s. 417)

Sehâvî, zamanın önemine değinen Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî’nin (öl. 241/855) şu şiiriyle istişhâdda bulunur:

إِذَا سَلَفَ الْقَرْنُ الَّذِي أَنْتَ فِيهِمْ وَخَلَفَتْ فِي قَرْنٍ فَأَنْتَ غَرِيبٌ

“İçlerinde yaşadığın devir, geçip giderken...

Ve sen işte o zaman garipsin, devrin gerisinde isen” (Sehâvî, 2002, s. 170)

Eserde, diilerde dolaşan “Kişi, dostunun dini/ahlâkı üzerinedir.” (Tirmizî, 2000, “Zühed” 45; Ebû Dâvûd, 2000, “Edeb” 16) haberinin tahlilinde dost seçimin önemine dair bazı şiirlerle istişhâd örnekleri bulunmaktadır (Sehâvî, 2002, s. 434-435). Sosyal buhranlar karşısında şiirle

teselli olmak istercesine kendi döneminde yaşanan sıkıntı ve zorlukları tasvir eden bazı şiirlerden örnekler sunar (Sehâvî, 2002, s. 283-284). Sadece edebiyatçılara değil hadisçi kimliği öne çıkan Abdullâh b. el-Mübârek (öl. 181/797) (Sehâvî, 2002, s. 158), felsefeci kimliği ile tanınan Ebû Yûsuf Ya'kûb el-Kindî (ö. 252/866 [?]) (Sehâvî, 2002, s. 343) gibi farklı mesleklerden müelliflerin şiirlerini mahalli şahit gösterir. Kendi asrında yaşayan şairlerden Muhammed b. Abdillâh İbn Nasurddîn (ö. 842/1438) (Sehâvî, 2002, s. 44), hocası İbn Hacer (Sehâvî, 2002, s. 383) ve isim vermeden bazı arkadaşlarının şiirlerinden örnekler sunar (Sehâvî, 2002, s. 475).

Sehâvî, hadis ile iktibas yapılan şiirlere yer vermek suretiyle toplumun her kesimi arasında ve konumuzla ilgili olarak edebiyatçılar arasında dolaşan haberlere değinmiş, meşhur ediplerin, farklı mesleklerdeki alimlerin şiirlerinden *istişhadda* bulunmuş, devrin sosyal buhranlarına değinen şiirlere eserinde yer vermiş böylece çalışmasına aktüel bir yön kazandırmıştır. Bu yönü ile Makâşîd, şiir ile iktibas ve istişhâd konusunda referans alınması gereken önemli çalışmalar arasında yerini almıştır.

Memlükler döneminde şiir yazma, şairlere has bir meslek olmaktan çıkmış, halkın arasında sevilen ve ilgi ile takip edilen bir uğraş haline gelmiştir. Dönemin genel panoraması ile uyumlu olarak müstehir hadis sahasında eser veren Sehâvî ve Süyûtî gibi müellifler amatör de olsa şiirle uğraşmışlar, edebiyata ilgi duyan kesimlere hitap etme gayreti içinde olmuşlardır. Sehave *Makâşîd* adlı eserinde şiirlere ve özellikle hadisle iktibas yapılan beyitlere yer vermiş, Süyûtî ise bu konuda *el-İzdihâr fî mâ akadehu eş-şu'arâ' min'l-ehâdîsi ve'l-âsâri* isimli müstakil bir eser kaleme almıştır. Gerek *Makâşîd* gerekse *İzdihâr*, hadisçiler ile edebiyatçılar arasında bir köprü görevi üstlenmiştir.

II. 3. Aḥbâr, Temsîl ve Kıssa

Kur'an-ı Kerim, Arapçanın fesâhât ve belâğât üsluplarını içinde barındıran eşsiz bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim kendisini; "Sözlerin en güzeli" (Zümer (39), 23), "Kolaylık olsun ve iyi anlaşılıp tatbik edilsin diye kısım kısım, aşamalı ve peyderpey inen" (İsrâ, (17), 106; Tâhâ, (20), 4; Furkân, (25), 32; İnsan, (76), 23), "Hikmetli bir kitap" (Yâsîn, (36), 2; Bakara, (2), 231; Âl-i İmrân, (3), 58; Yunus, (10), 1), "En güzel kıssaların" (Yusuf, (12), 3, 111) anlatıldığı insanların hakikati anlaması için misallerin verildiği "Arapça" (Yusuf, (12), 2; Ra'd, (13), 37; Nahl, (16), 103; Şuarâ, (26), 195) bir kitap olarak tanıtmaktadır. Kur'an-ı Kerim indirildiği toplumun idrakini yine onların kullandığı tasvir, temsil, mecaz gibi belâgat unsurlarıyla inşa etmiştir.

Dini; tebliğ, tebyîn ve ta'lim etmekle görevlendirilen Hz. Peygamber, Arabın en fasihidir. O (s.a.v.), sözlerini genel olarak muhataplarının anlayacağı şekilde sade, anlaşılır, yalın cümlelerle, dolaysız bir anlatım tarzıyla kurmuştur. Bunun yanında sözleri daha iyi anlaşılсын diye Arap dilinde ağırlık teşkil eden teşbîh, istiâre, mecâz, kinâye vs. gibi dolaylı anlatım yollarını da tercih etmiştir. Anlatmak istediklerini bazen canlı tasvirlerle belleklere yerleştirmeye çalışmış, bazen de her dil ve kültürde olduğu gibi kıssa ve temsili hikâyelerle nakletmiştir (Görmez, 2000, s. 256).

Haber kelimesinin çoğulu olan *Aḥbâr*; belli bir kavim, kabile, şahıs, ülke, bölge hakkında naklolan bilgiler, sözler ve rivayetlerdir. *Aḥbâr*, kadim şiir, emsâl ve ensâb gibi bir edebî türlerden birisidir (Çetin, 1988, c. 1, s. 197). *Kışşa*; Geçmişe ait hatıralar ya da hayali unsurlarla örtülü hikâyelerdir. Eski Araplarda hem eğitici hem de eğlendirici *aḥbâr* ve kıssalar anlatmak hususi bir meslek haline gelmiştir. Bu mesleği icra edenlere kussâs, kass veya kassas denirdi (Çetin, 2001, c. 1, s. 488; Yeşil, 2001, s. 15, 33-40). *Temsil* ise beyân ilminde bir düşünceyi örnek vererek sembol diliyle açıklamak anlamında kullanılmaktadır (Durmuş, 2011, c. 40, s. 434).

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), kıssacılar konusunda ilk defa müstakil bir eser yazarak konuyu müspet ve menfi yönleri ile ele almıştır. O, *Telbîs* adlı eserinde kıssacılığın tarihi seyrine şöyle ışık tutar: “*Eskiden vaizler; âlim, fakih kişilerdi. Abdullah b. Ömer, Ubeyd b. Umeyr’in meclislerinde oturmuş onu dinlemişti. Ömer b. Abdülaziz de vaaz meclislerine iştirak etmişti. Sonra bu iş önemini kaybetti. Cahiller, vaaz işine girdiler. Huzur bozuldu. Bu vaizlerin yanında cahil halk ve kadınlar kaldı. Akli başında insanlar onlardan uzaklaştı. Onlar da ilimle meşguliyeti bıraktılar. Kıssalara ve cahillerin hoşlandığı şeylere yöneldiler. Bunun sonucunda va’z ve kıssa konusunda birçok bid’at ortaya çıktı.*” (İbnü'l-Cevzî, 1993, s. 142). Ayrıca uydurma hadisleri ve halk arasında hadis diye dolaşan sözleri derleyen eserlerin yazılış gayeleri arasında kıssacıların menfi faaliyetleri yer almaktadır (İbnü'l-Cevzî, 1996, c. I, s. 29; Kandemir, 2004, s. 140-146). İbn Teymiyye, *Ehâdisu'l-Kussâs*'ta kıssacılar arasında meşhur olan rivayetleri değerlendirmektedir (İbn Teymiyye, 1985, s. 53). Eserde incelenen hadislerin neredeyse tamamı zayıf ve uydurma haberlerdir.

Halkın arasında dolaşan ve aslı olmayan kıssalara örnek olarak Mescid-i Haram'ın müezzini Ebû Mahzûre Evs b. Mi'yer (öl. 59/678-79) hakkında anlatılan şu hikaye örnek verilebilir. Rivayete göre; Ebû Mahzûre, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) önünde: “*لَسْتُ حَبَّةَ الْهَوَى كَبْدِي*” “*Hevâ yılanı ciğerimi soktu.*” diye başlayan şiirini okumaya başlayınca Hz. Peygamber vecde gelmiş, bürdesi omuzlarından yere düşmüştü. Düşen bürde, ashâb-ı suffede kalan fakirler arasında taksim edilmiş, onlar da bununla yırtık elbiseleri yamanmışlardı. İbn Teymiyye eserinde kıssacılar arasında meşhur olan bu rivayetin aslı olmadığını bildirmektedir. (İbn Teymiyye, 1985, s. ٦٠)

Zerkeşî, eserinde *aḥbâr* ve *kışşa* başlığı altında (Zerkeşî, 1986, s. 205-0214), Sehâvî ise *fedâil* bölümünde bu konuya dair bazı haberlere yer vermektedir. *Aḥbâr* türüne aşağıdaki örnekler verilebilir:

قَبْرُ إِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي الْحَجَرِ

“Hz. İsmail'in kabri Hicir'dedir.” (Fâkihî, 1994, c. 2, s. 34; Sehâvî, 2002, s. 350).

مَضْرُ كِنَانَةُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ، مَا طَلَبَهَا عَدُوٌّ إِلَّا أَهْلَكَهُ اللَّهُ

“Mısır, Allah'ın yeryüzündeki kinanesidir (ok sadağıdır). Düşman oraya saldırırsa Allah onu helak eder.” (İbn Teymiyye, 1985, s. 87; Zerkeşî, 1986, s. 191; Sehâvî, 2002, s. 444),

الجيزة رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمِصْرُ حَرَائِنُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ

“Cîze, cennet bahçelerinden bir bahçedir. Mısır da Allah’ın yeryüzündeki hazinelerindendir.” (Sehâvî, 2002, s. 209),

مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا بَعْدَ الْأَرْبَعِينَ

“Peygamberlik ancak kırk yaşından sonradır.” (Haber uydurmadır bkz. Zerkeşî, 1986, s. 205)

كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا وَكَادَ الْحَسَدُ أَنْ يَكُونَ سِقِّيقَ الْقَدَرِ

“Fakirlik nerdeyse küfre düşürecek, haset de neredeyse kaderi geçecek” (Ebû Nuaym, 1989, c. 3, s. 53; Zerkeşî, 1986, s. 209; Sehâvî, 2002, s. 359),

خَلَقَ اللَّهُ التُّرْبَةَ يَوْمَ السَّبْتِ، وَخَلَقَ فِيهَا الْجِبَالَ يَوْمَ الْأَحَدِ

“Allah toprağı cumartesi günü yarattı. Ondan da dağları pazar günü yarattı.” (Müslim, 2000, “Münâfikîn” 27; Sehâvî, 2002, s. 234)

قَدَّرَ اللَّهُ الْمَقَادِيرَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ عَامٍ

“Allah mahlukatın kaderlerini gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene önce yazdı.” (Müslim, 2000, “Kader” 16; Tirmizî, 2000, “Kader” 18; Sehâvî, 2002, s. 350).

Zerkeşî ve Sehâvî’nin ele aldığı kısır türü haberlerden bir kısmı sahih bir kısmı uydurmadır. Örnek olması açısından sened açısından zayıf olan Kur’an-ı Kerim ve hadis kaynaklarında adları geçen ve insanlara sihir öğrettiklerine inanılan Hârûr ve Mârûr isimli iki meleğin ve onları yoldan çıkartmaya çalışan Zühre’nin haberi (Zerkeşî, 1986, s. 205), cin ile evlenip onunla bir asır yaşadktan sonra tekrar insana dönüşen kişinin kıssasıyla ilgili *hurafe hadisi* (Zerkeşî, 1986, s. 206), uyduma olan Hz. Bilâl’in ezan okurken “س (sin)” harfini “ش (şin)” şeklinde telaffuz ettiği haberi (Zerkeşî, 1986, s. 207-208), senedi açısından problemli olan Hızır ile İlyas’ın (a.s.) her yıl belli mevsimde buluştukları haberi (Zerkeşî, 1986, s. 209), senedi yönü ile zayıf olan Nuh (a.s.) gusül abdesti alırken kendisini gözetleyen oğluna: “Gusül abdesti alırken beni mi seyrediyorsun? Allah senin rengini karartсын!” diyerek beddua etmesi arkasından da oğlunun siyah derili olması (Hâkim, ts., c. 2, s. 596; Zerkeşî, 1986, s. 224) gibi haberler verilebilir.

II. 4. Günlük Dilde Kullanılan Hikmetli Sözler:

Anonim halk edebiyatı unsurları arasında halk irfanına dayanan özlü sözler ve deyişler de yer almaktadır. Hz. Peygamber hitabeti esnasında halkın tecrübî bilgisine dayalı bazı sözleri kullanmıştır. Nitekim Mekke’nin fethi sonrası Abdullah b. Amr’ı yanına çağırarak Allah Resûlü (s.a.v.) ondan bazı malları Mekke’de bulunan Ebû Süfyân’a ulaştırmasını ve bunların Kureyş kabilesi arasında dağıtılmasını istemişti. Bu arada yol için de kendisine bir arkadaş edinmesini tavsiye etti. Abdullah da Amr b. Umeyye ed-Damrî’yi arkadaş seçtiğini haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

إِذَا هَبَطَتْ بِلَادَ قَوْمِهِ فَاحْذَرُهُ فَإِنَّهُ قَدْ قَالَ الْقَائِلُ أَخُوكَ الْبُكْرِيُّ وَلَا تَأْمَنُهُ

“Onun memleketine vardığın zaman ihtiyatlı davran. Nitekim (vaktiyle) biri, “Büyük biraderine bile güvenme” derdi.” (Ebû Dâvûd, 2000, “Edeb” 34) buyurarak ondan arkadaşı konusunda dikkatli olmasını istemiştir.

Sehâvî, kendi dönemlerinde halkın gözlem ve deneyimleri sonucu oluşan özlü söz ve deyişlerinin Hz. Peygamber’in hadisi gibi nakledildiğine dair örnekler verir. Bu cümleden olmak üzere o:

عَلَامَةُ الْإِذْنِ التَّيْسِيرُ

“İznin alameti, kolaylaştırmadır.” (Sehâvî, 2002, s. ۳۳۱),

مَنْ سَرَّ فَلْيُؤَلِّمْ،

“Mutluluğa eren, ziyafet versin.” (Sehâvî, 2002, s. ۴۷۵),

الْمَصَائِبُ مَفَاتِيحُ الْأَرْزَاقِ

“Musibetler, rızık kapısının anahtarlarıdır.” (Sehâvî, 2002, s. 443),

الْمَحْسُودُ مَرْزُوقٌ

“Nimet sahibi, kıskanılır.” (Sehâvî, 2002, s. 433),

الْكَلَامُ صِفَةُ الْمُتَكَلِّمِ

“Söz, konuşanın niteliğini ortaya koyar.” (Sehâvî, 2002, s. 369),

الْكَلَامُ عَلَى الْمَائِدَةِ

“Söz, sofranın üstündedir.” (Sehâvî, 2002, s. 369),

كُلُّ ثَانِي لَا بُدَّ لَهُ مِنْ ثَالِثٍ

“Her iki, üçüncüyü de kaçınılmaz kılar.” (Sehâvî, 2002, s. 372),

يَا وَئِيلَ مَنْ نَالَ الْغِنَى بَعْدَ فَقَاةٍ

“Yokluktan sonra elde edilen varlığa yazıklar olsun!” (Sehâvî, 2002, s. ۵۴۲),

الَّذِينَ وَلَوْ دِرْهَمٌ، وَالْعَائِلَةُ وَلَوْ بِنْتٌ، وَالسُّؤَالُ وَلَوْ كَيْفَ الطَّرِيقُ

“Bir dirhem de olsa, borçtur; bir kız da olsa, ev halkıdır; “Yol nasıldır?” da olsa, sorudur.” (Sehâvî, 2002, s. 257) gibi halk irfanına dayalı bazı deyişlerin hadis diye dolaştığına örnekler verir.

Halk arasında gelenekleşmiş bazı uygulamaların hadis diye dolaştığı görülmektedir. Sehâvî, dönemindeki bazı insanların Hacerü'l-Esved'i öperken;

صَلَّى اللَّهُ عَلَى نَبِيِّ قَبْلَكَ

“*Seni öpen Allah Resûlü’ne (s.a.v.) salât olsun.*” (Sehâvî, 2002, s. ۳۱۰) sözünü söylemeyi adet haline getirdiklerini söyler. Sehâvî; Mekke, Mısır, Yemen, Ma’rib ve diğer şehirlerde Ramazan’ın son Cuma namazında hatip minberde iken halkın musibetlerden korunmak için:

لَا آلَاءَ إِلَّا الْآلُوكُ يَا اللَّهُ، إِنَّكَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ مُحِيطٌ بِهِ عِلْمُكَ كَعَسْهَلُونَ وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَّلَ

“*Ey Allahum! Senin verdiğin nimetten başka, hiçbir nimet yoktur. Sen, işiten, bilen, bilginle her şeyi kuşatansın. Biz onu hak ile indirdik, o da hak ile indi.*” sözünü bir kağıda yazdıklarını ve bununla yardım dilediklerini, bazılarının bu işi ikinci namazından sonraya bıraktıklarını söyler. Hocası İbn Hacer’in minberde hutbe okurken bizzat buna şahit olduğunu ve bunu hiç hoş görmediğini haber verir (Sehâvî, 2002, s. 525). Yine o, halkın alışveriş esnasında alacağı üründen yemekte bir beis olmadığını beyan etmek için;

لَا بَأْسَ بِالذَّوَالِقِ

“*Tatmakta bir sakınca yoktur.*” (Sehâvî, 2002, s. 525) sözünü söylediklerini bildirir.

Zerkeşî, halk arasında günlük hayatta çokça söylenen münacatlara da işaret eder (Zerkeşî, 1986, s. 202-204). Sehâvî eserinin açtıkları bablar arasında dua ile ilgili bölümler de vardır (Sehâvî, 2002, s. 557). Bu konuda Sehâvî, ezan duasında söylenen “الدَّرَجَةُ الرَّفِيعَةُ” “yüksek derecelere” kısmının hadis kaynaklarında olmamasına rağmen (İbn Hanbel, 1999, c. 3, s. 354; Buhârî, 2000, “Ezan” 8, 50; Dâvûd, 2000, “Salat” 38) halk arasında söylendiğini haber verir. Ona göre bu kısım hadise derç edilmiştir (Sehâvî, 2002, s. 249). Yine halk arasında hasta için söylenen;

أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَظِيمَ، رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، أَنْ يُعَافِيَكَ وَيَشْفِيَكَ

“*Arş-ı Azim’in rabbi olan Allah’ın sana afiyet ve şifa vermesini temenni ederim.*” (Sehâvî, 2002, s. 73) sözünün meşhur olduğunu söyler.⁸

Sehâvî eserinin sonunda insanların günlük konuşmalarında kullandıkları dua ve beddualara değinir. Hz. Peygamber’in sözlerinden iktibas edilen “Yüzü ak olsun” (Teberânî, 1985, c. 2, s. 296), “Allah burnunu sürtsün” (Tirmizî, 2000, “Deavât” 100) sözleri ile geleneksel olarak kullanılagelen “Allah köklerini kurutsun” (Sehâvî, 2002, s. 549) sözünü bu konuda örnek gösterir.

Sonuç

Çalışmada; Memlûkler dönemi Anonim halk edebiyatına ait örnekler incelenmiştir. Memlûkler dönemi sadece İslâmî ilimler sahasında değil dil ve edebiyat sahasında da bir dil ve edebiyat ekolü geliştirecek kadar zengindir. Disiplinler arası bir bakış açısıyla hem hadis

⁸ Haber kaynaklarda “Eceli henüz gelmemiş bir hastayı kim ziyaret ederse yanında yedi defa “Arş-ı Azim’in rabbi olan Allah’ın sana şifa vermesini temenni ederim” desin.” şeklindedir (Ebû Dâvûd, 2000, “Cenâiz” 12; Tirmizî, 2000, “Ferâiz” 32). Sehâvî, “afiyet versin” sözünün yukarıdaki meşhur olan hadisin metninde geçmediği halde hasta ziyareti esnasında kullanıldığını, bu duanın, iki temenniyi birleştirerek “Arş-ı Azim’in rabbi olan Allah’ın sana afiyet ve şifa vermesini temenni ederim.” şeklinde şöhret bulduğuna dikkat çekmektedir.

kaynaklarında hem de Arap dili ve edebiyatı sahasındaki eserlerde Memlûkler dönemi darb-ı mes'el, aḥbâr, kıssa, hikmetli sözler ve halk deyişlerine dair bir kesit sunulmuştur. Çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Hz. Peygamber dini tebliğ ve tebyin etmek üzere sade, anlaşılır, açık ve belîğ bir anlatım yolunu tercih etmiştir. O'nun (s.a.v.) sözleri özlü, nezaket ve nezahet yönü ile estetik, mana ve hakikat yönü ile dengeli, hikmet doludur. Hz. Peygamberin hadisleri; birçok edip, şair ve hikmet ehli için ilham kaynağı olmuştur.

2. Hz. Peygamber hitabetinde; mes'el, aḥbâr, temsil ve kıssa gibi dolaylı anlatım yollarına başvurmuştur. Hadislerde geçen mes'eller, Arap darb-ı mes'ellerinden, temsili hikâyelerden farklıdır. Bu mes'ellerde hikmet ve hakikati ortaya koymak, ahlakî bir davranış modeli oluşturmak ve bu ara estetik zevki hissettirme hedeflenmiştir. Hz. Peygamber dönemiyle başlayan vaaz geleneği hicri ikinci yüzyıldan sonra bilgisiz halk hatibi olan kıssacılar tarafından farklı bir mecraya kaymıştır. Artık kıssacılık bir kazanç kapısı haline gelmiş, insanların daha fazla rağbetini kazanmak için aslı olmayan kısa ve haberlerin anlatıldığı bir mesleğe dönüşmüştür. Hadisçiler bu kesimlerin tehlikelerinden halkı korumak üzere gerekli uyarıları yapmışlardır.

3. Hz. Peygamber şair değildir fakat duyguyu harekete geçirme, kafiye, ahenkli söz söyleme, Arap dilinde ağırlık teşkil eden teşbîh, istiâre, mecâz, kinâye vs. gibi edebi sanatları kullanma konusunda mahir bir yaratılışa sahiptir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in sözleri şiir yolu ile anlatımı tercih eden şair, edip, zahit, hikmet ehli kimseler başta olma üzere farklı meslek erbabı tarafından iktibas amacıyla kullanılmıştır.

4. Sehâvî ve Süyûtî gibi müellifler amatör de olsa şiirle uğraşmışlar, edebiyata ilgi duyan kesimlere hitap etme gayreti içinde olmuşlardır. Gerek Sehâvî'nin *Maḳâşid*'i gerekse Süyûtî *İzdihâr* adlı eseri, hadisçiler ile edebiyatçılar arasında bir köprü görevi üstlenmiştir.

5. Müştehir hadis edebiyatı türü eserlerde ele alınan haberlerden bir kısmı Anonim halk edebiyatına ait ürünlerdir. Zikri geçen eserler halkın arasında dolaşan kaynağı, değeri ve sıhhati araştırılmaya ihtiyaç duyan haberlerin gerçek durumunu ortaya koymak için kaleme alınmıştır. Bilginin çok hızlı bir şekilde yayıldığı, doğru ve sahih bilgiler ile aslı ve kaynağı olmayan verilerin aynı anda tedavüle konduğu günümüz dijital çağda bu tür çalışmalara ihtiyaç dünden daha fazladır.

Kaynakça

- Aclûnî, Muhammed b. Abdilhâdî (2001). *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Ali el-Kârî. Sultân Muhammed (1971). *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbârî'l-mevzû'a*. Beyrût: Dâru'l-emane.
- Âsım Efendi (ts.). *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhîṭ*. İstanbul: Cemal Efendi matbaası.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh (1988). *Cemheretü'l-ems.âl*. Beyrût: Dâru'l-Cîl.
- Başaran, Selman (1994). *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (1990). *Şu'ubü'l-îmân*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (2000). *el-Câmi u's-şahîḥ*. Riyad: Dâru's-selâm.
- (1989). *el-Edebü'l-müfred*. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmi.
- Bulut, A. (1984). *Arap Dil ve Edebiyatı'nda Emsâl* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cürcânî, Abdullâh b. Adî b. Abdillâh (1988). *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. Beyrût: Dâru'l-fiker.
- Çetin, Nihat, Aḥbâr (1988). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/486-489. İstanbul: TDV yayınları.
- Deliser, B. (2015). Bedreddin ez-Zerkeşî hayatı eserleri üzerine bir değerlendirme. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (Ocak 2015), 162-171.
- Deylemî, Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr (1986). *Firdevsü'l-aḥbâr bi-me's.ûri'l-ḥiṭâb*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Dineverî, Ahmed b. Mervân (1998). *Kitâbü'l-Mücâlese ve cevâhiri'l-ilm*. Beyrût: Dâru İbn Hazm.
- Durmuş, İsmail (2004). "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: TDV yayınları.
- (2010). "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/144-154. Ankara: TDV yayınları.
- (2011). "Temsil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/434-435. İstanbul: TDV yayınları.
- Ebû's-Şeyh, el-İsbehânî (1987). *el-Ems.âlî fi'l-Hadîs*. Bombay: ed-Daru's-selefiyye.
- Fârâbî, İshâk b. İbrâhîm (1976), *Dîvânü'l-edeb*. Mısır: Matbaatü'l-Emane.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb (1995). *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. Beyrût: Dâru'l-fikr.
- Görmez, M. (2000). *Sünnet ve hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında metodoloji durumu*. Ankara: TDV yayınları.
- Hakîm et-Tirmizî, Muhammed b. Alî b. Hasen (1985). *el-Ems.âl mine'l-kitâb ve's-sünne*. Beyrût: Dâru İbn Zeydun.
- Hâkim, en-Nisâbü'rî (ts.). *el-Müstedrek ale's-Şahîḥayn*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Heysemî, Nûruddin Alî b. Ebî Bekr (1994). *Mecma'u'z-zevâ'id*. Beyrût: Dâru'l-fikr.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed (2006). *el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âs.âr*. Beyrût: Dâru kutuba.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, Abdullah b. Muhammed (1990). *eş-Şamt ve âdâbü'l-lisân*. Beyrût: Dâru'l-kitabî'l-Arabiyye.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (1999). *el-Müsned*. Beyrût: Muessesetu'r-risâle.
- İbn Hayyan, Abdullah b. Muhammed b. Cafer (1987). *Kitâbu'l-ems.âl fi'l-hadîsi şerif*. Bombay: ed-Dâru's-selefiyye.

- İbn Hibban, Muhammed b. Ahmed el-Büstî (1993). *el-Müsnedü's-şahîh*. Beyrût: Müessesetü'r-risale.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdülmelik (1991). *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrût: Dâru'l-cîl.
- İbn İshak, Muhammed el-Fâkihî (1994). *Ahîbâru Mekke*. Lübnan: Dâru'l-hıdır.
- İbn Mukaffa', Ebû Muhammed Abdullah (ts.). *el-Edebü's-şagîr*. Beyrût: Dâru sadır.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım (1980). *Kitabu'l-ems.âl*. Dimaşk, Dâru'l-Me'mun, li't-türâs.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm (1985). *Ehâdîs ü'l-kuşşâş*. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddîn Abdurrahman (1993). *Telbîsu'l-İblîs*. Beyrût: Dâru'l-kalem.
- Kitâbü'l-Kuşşâş ve'l-müzekkirîn* (1988). Lübnan: el-Mektebetü'l-İslâm.
- Kitâbü'l-mevzûât* (1996). Medine: Mektebetü's-Selef.
- İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym (1989). *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye..
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn (ts.), *el-Eğânî*. Beyrût: Dâru'l-fiker.
- İşbilî, Ebû Bekir Muhammed İbn Hayr (1999), *Fehrese*. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye..
- Kandemir, Yaşar (2004). "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/297-299. Ankara: TDV yayınları.
- Koca, F. (1999). "İbn Teymiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. Ankara: TDV yayınları, 1999.
- Kuzâ'î, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (1987). *Şihâbü'l-ahbâr*. Beyrût: Müessesetü'r-risâle.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed (ts.). *Mecma'u'l-ems.âl*. Beyrût: Dâru'l-mârifet.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (2000). *el-Câmi u's-şahîh*. Riyad: Dâru's-selâm.
- Özbalıkçı, M. Raşit (1999). "İbn Hişâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/74-77. Ankara: TDV yayınları.
- Özkan, H. (2012). *Memlüklerin Son Asrında Hadis*. İstanbul: Klasik yayınları.
- Râmihürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân (1998). *Ems.âlü'l-hadîs*. Beyrût: Müessetu'l-kutubî's-sekâfiyye.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed (2002). *el-Makâşidü'l-hasene fi beyânî kesîrin mine'l-ehâdîs i'l-müştehire ale'l-elsine*. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (1973). *el-Havî li'l-Fetâvî*. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye.
- ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîs i'l-müştehire*. Riyad: 'İmadetü şuuni'l-mektebe, 1979.
- el-İzdihâr fi mâ akadehu eş-şuarâ min'l-ehâdîs ve'l-âsâri* (1991). Beyrût: Mektebetü'l-İslâm.
- Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (1994). Beyrût: Mektebetü'l-kevser.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed (1930), *el-Bedrü't-tâli' bi-meâsini men ba'de'l-karnî's-sâbi'*. Kâhire: b.y..
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (1985). *el-Mu'cemü's-Sagîr*. Beyrût: Dâru ammâr.
- el-Mu'cemü'l-kebîr* (1994a). Musul: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem.
- el-Mu'cemü'l-evsat* (1994b). Kâhire: Dâru'l-hameyn.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ (2000). *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dâru's-selâm.

Yeşil, M. (2001). *Va'z Edebiyatında Hadisler*. Ankara: TDV yayınları.

Yiğit, İsmail (1999). "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV yayınları.

Zebîdî , Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed (1965). *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Matbaatü hükümeti Kuveyt.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ts.). *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye..

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (1987). *el-Mustaksa fi'l-ems_âli'l-erab*. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır (1986). *el-Le'âli'l-mens_ûre fi'l-eḥâdîs_i'l-meşhûre el-marûf bi't-Tezkire fi'l-eḥâdîs_i'l-müştehire*, thk. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. Beyrût: Dâru'l-kütübu'l-ilmîyye.

Zirikî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd (2002). *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-ilmî'l-melâyîn.

